

KOOPTACE PROTESTU, EKOLOGICKÁ KRIZE A DILEMA „EKOLOGICKÉ MODERNIZACE“

OLEG SUŠA

Úvod

Dynamika života moderních společností s sebou nese vedle zájmových konfliktů také stálé napětí mezi demokratickou participací a úsilím o sociální přeměny na jedné straně – a snahami o jejich institucionální integraci a mocenskou kooptaci na straně druhé.

V tomto příspěvku se pokusíme poukázat na určitou tendenci k systémové kooptaci kultury ekologické výzvy a protestu proti rizikům a ohrožením života na Zemi. Pojem kooptace možno obecněji vymezit jako začlenění a integraci elementů protestu či kritiky do nějaké stávající nebo utvářející se sociální struktury, ideologie či institucionálního uspořádání. Jedním z efektů takové integrace je využití elementů inovace pro opětovnou legitimizaci moci nebo pro nové cesty udržení funkčnosti systému jeho funkční adaptací (např. ve smyslu inovačního přizpůsobení se proměňám prostředí). Dané téma lze indikovat a interpretovat ve třech rovinách:

Za prvé, podporuje-li kooptace udržení statu quo, pak možno začleňování hnutí či idejí do systému moci (politické, ekonomické či kulturně-ideové) interpretovat buď kladně – ve smyslu kupříkladu udržení nebo prohloubení demokratické povahy systému (např. fungování politického systému) či dokonce ve smyslu systémové kvalitativní změny – anebo negativně, ve smyslu zneužití symbolů či inovací, s nimiž vystoupila hnutí při své kritice společenských poměrů k legitimizaci konzervování stávající moci, její struktury a reprodukce – aniž by ovšem docházelo k podstatnějším (tedy více než jen kosmetickým) strukturálním a systémovým změnám stávajících poměrů. V negativním významu je tedy kooptace jevem spíše nepříznivým demokracii a jejímu rozkvětu, kdežto v pozitivním může kooptace způsobit určité, relativní, postupné změny stávajících poměrů, přinést inovace a napomoci další demokratizaci či prohloubení demokracie.

Za druhé, kooptace a absorbování do systému, aniž by se změnil systém sám: umožňuje hlavně systému další přežití – to, co se mění, je způsob legitimizace moci elit, nebo mocenských oligarchií anebo výkonu moci byrokratických aparatur atd. Kooptace způsobí dezintegraci, rozdrobení, oslabení radikálnosti (jako hrozby systému a udržování moci) nebo degeneraci a zánik původního hnutí. Kooptace může způsobit také přeložení cílů – kdy jsou původní cíle subjektu či aktéra, jenž je nebo byl kooptován – rozmělněny a nahrazeny jinými, cizími cíli (v rafinovanější podobě jsou naroubovány v průběhu aktu převlékání kabátů, nasazování masek, pragmatického využívání rétoriky s repertoárem vypůjčených pojmů, hesel). Původní strategické cíle hnutí mohou být také prostě nahrazeny prostředky – např. snahou udržet především moc a vliv hnutí samotného v novém kontextu (kupříkladu byrokraticko-organizačním).

Za třetí, pokud kooptace a integrace do systému prosakuje mnoha póry společenského systému může komunikačně ovlivnit systém tak hluboce, že dojde k systémové (strukturuální nebo hodnotové orientační) změně. Paralelně se změnami systému probíhá proces transformace samotného hnutí – hnutí ztrácí výhody překvapení a novosti přitahující pozornost občanské veřejnosti nebo pozornosti hlavních institucí, nebo ztrácí na síle a vlivu, anebo konečně se jeho aktéři identifikují s měnícím se – to znamená s „novým“ modifikovaným systémem a podle toho jednají nikoli směrem k destrukci systému nebo k jeho zásadní „systémové“ či radikální hluboké rekonstrukci, ale spíše začnou tendovat k jeho reprodukci a zachování. Kooptace může mít podobu „*rutinizace charismatu*“ původní prorocké výzvy – tj. z proroků kritiky upozorňujících na nová témata a problémy statu quo se stávají „kněží“ – a spolu s tím se mění nejen struktura rolí a statusu (včetně mocenské pozice), ale mění se i obsah, smysl původních cílových myšlenek sociálního hnutí.

Transformace systému a paralelní proměna iniciátorů změny, „inovátorů“ z vnějších a „nezávislých svobodných“ kritiků ve vnitřní reformátorské reprezentanty, v členy organizovaných institucí svazované spoluodpovědností atd. – mohou být pozorovány jako jeden vzájemně propojený proces. V jeho průběhu může nastat proměna aktérů-nositelů změny z více či méně radikálních ve více či méně konzervativní (na paměti máme relativnost podmíněnou vztahovými kritérii, hledisky a pozicemi, z nichž jsou tito aktéři hodnoceni).

Významnou roli hraje dynamika a nestálost, popřípadě turbulentnost kontextů, v nichž tento proces kooptace / rutinizace charismatu probíhá.

V dynamickém prostředí velké soutěže a rychlé inovace dochází také k rychlému zastarávání inovací: v tomto smyslu mohou zastarávat též ideje a cíle občanských iniciativ a sociálních hnutí: např. z hlediska nedokončenosti nebo neúplnosti uskutečňování cílů a změn. Je třeba také diferencovat podle rozsahu a komplexnosti prostředí – v lokálním, makrospolečenském či globálním, nebo v kontextu jedné instituce, či specifické oblasti společenské činnosti apod.

Specifickým problémem je neorganičnost nebo napětí mezi vyhlášenými cíli (utopické nápravy) a realit ve fungování a strukturaci systému, vezmeme-li v úvahu reálný fenomén rezistence systémových struktur, či jejich prvků anebo fenomén reakce v podobě odmítnutí cílů (sociálního hnutí) a kontra-akce. Rezistence a protiakce jiných aktérů (včetně tzv. anti-hnutí) komplikují a mění kontext jednání: subjekt, nositel ideálu změny musí čelit odporu a k tomu mobilizovat energii, hledat zdroje a spojení, kteří mají ještě své jiné, specifické zájmy. Přitom může být nucen k mnoha kompromisům, například ustupovat od původních cílů, revidovat je nebo modifikovat v souladu se změněným prostředím situačních kontextů. V této souvislosti sehrávají závažnou roli obavy z marginalizace hnutí – například pokud nevyužijí nabídky kooptace a zůstanou ve fundamentalistické opozici, dostanou se aktéři do izolace, hnutí ztratí podporu v širším prostoru (např. v mediální komunikaci), ztratí vliv v mocenském vyjednávání apod.

Nová sociální hnutí, krize legitimacy institucí a rozšíření platformy politiky

Sociální hnutí jsou považována za významný projev kolektivního chování, za vlivnou sílu utváření a změny společností, popřípadě za kolektivní aktéry [Touraine 1981], kteří

působí na sociálně-historické struktury v rámci určitých širších podmínek spojených s jejich historickou konfigurací. Podle A. Touraina jsou lidské společnosti vytvářeny opozičními, navzájem zápasícími sociálními hnutími, jejich zápas je bojem o „kontrolu dějinnosti“ – tento zápas lze považovat zároveň za reflexivní jednání. V tomto smyslu jde o proces vytváření společnosti jako výsledek vědomé reflexe jednání, která působí na jednání i jeho podmínky. Podle Touraina jde v moderní společnosti o konflikt „dominantní třídy“, která si přivlastnila historicitu s „třídou ovládanou“, jež usiluje o totéž. Vládnoucí vytváří sociální řád a usiluje o udržení jeho statu quo, konkurující třída identifikuje rozpory stávajícího řádu a usiluje o jeho inovace a změny. Sociologické přístupy dnes diferencují mezi sociálními hnutími „starými a novými“, přitom hlavní rozdíl vidí v důrazu na definici hlavního či *ústředního konfliktu* ve společnosti – buď kolem otázek ekonomických rozporů kontroly systému produkce, nebo okolo otázek způsobu myšlení, životního stylu, kulturních hodnot.

Soudobé pozdně moderní společnosti, jak se zdá jejich analytikům, produkují konflikty stále více kulturně-symbolické povahy, kontrola historicity kolektivních aktérů má podobu kontroly informací a vědění, jde o spory například mezi technokratickými systémovými principy seberegulace institucí a organizačních struktur a autonomií života lidí a jejich seberozvoje. Politika přesahuje své omezení v rámci politické organizace formálního politického systému, proniká všemi sférami sociálního života a ruší fakticky staré oddělení, či protikladnost mezi *veřejným a soukromým*. Ve všech sférách sociálního života jde proto o otázky moci, její kontroly a legitimacy: spory o *kulturní orientace jednání* procházejí všemi sférami, konflikty a artikulace politických problémů mohou, ale nemusí být plně rozvinuty v oblasti institucí politického systému (stát, parlament, politické strany, volby). V komplexních společnostech narůstá širší spektrum alternativních kulturně-politických prostorů komunikace, voleb, rozhodování – jež se vzájemně prostupují a ovlivňují. Nová občanská hnutí protestu proti hrozbám životního prostředí (environmentalistická hnutí) například vznikala jako platforma suplující vakuum v institucionální strukturaci moderní průmyslové společnosti okolo rostoucí výbušnosti politické povahy tzv. *vedlejších důsledků ekonomicko-technologického rozvoje a růstu*. Tyto vedlejší důsledky systému produkce a reprodukce hlavních institucionálních sfér společenského jednání nahromadily konflikty nikoli kolem distribuce zisků a výhod či společenského bohatství, nýbrž kolem distribuce rizik a ohrožení [Beck 1986, 2004].

Podle soudobých analýz jde o velmi rozsáhlý kulturní a politický problém řešení *protikladných nároků či priorit v životě moderních společností* (zejména např. technickoekonomický růst, masová spotřeba i zdravé a harmonické životní prostředí). Přitom však růst celkové výkonnosti při produkování bohatství vytváří růst negativních důsledků v ekologické (resp. přesněji přírodně-technologické) a sociální sféře životního prostředí, produkce negativních vedlejších důsledků zpochybňuje politické regulativní mechanismy a jejich efektivnost při jejich preventivní kontrole. Takto např. Beck hovoří o *krizi legitimacy systému společenské moderny* průmyslové společnosti jako celku, vyplývající z nedostatečné politické účinnosti kontroly produkce společenských rizik: problémy způsobené průmyslovým, vědeckotechnickým rozvojem, trhem, konkurencí a inovací mají řešit parlamenty, politické strany a vlády národních států [Beck 1988]. Výsledek má podobu kontrastu mezi snahami o *legitimizaci statu quo hlavních institucí* (včetně

normalizování rizik) a faktickým pokračováním *kumulace negativních důsledků* jejich fungování. Ekologická krize je součástí hluboké krize institucionální.

Další rovinou problematiky soudobých sociálních hnutí je související otázka pojetí *kontextu kooptace*, tj. politické sféry rozlišující klasické pojetí politiky, jako oblasti užšího *politického systému*, v němž se odehrává zápolení a soutěžení politických aktérů (politických stran, hnutí či asociací) o moc ve státě (jako centrální politické instituci umožňující proces politického vládnutí nad celkem národní společnosti, tj. jako centra moderní společnosti) a pojetí *širší politické sféry* diferencované a pluralizované v rámci různých oblastí společenského života [Nash 2000: 77–78].

V rozšířeném pojetí politického procesu se jedná o širší politické pole, překračující nejen sféru institucionální politiky, ale také *hranice národních států*, a tím také jednotlivé společnosti v soudobém globalizovaném světě. *Nadnárodní, transnacionální prostory* v pokračující globalizaci otevírají novou otázku, zda nejen instituce a organizace, ale i sociální hnutí nejsou stále ještě *spíše omezena na bezprostřední kontexty národních státních společností – a tudíž nejsou dostatečně účinná v globálním kontextu*. Vzniká např. otázka, zda relativní slabost nadnárodních nevládních organizací není způsobena ne/spoluprací s institucemi globální povahy, vyplývající buď z jejich slabosti či z jejich neexistence: neexistuje ani globální společnost, ani globální vláda, existují zatím pouze instituce typu mezinárodních organizací (OSN aj.), které jsou ovšem tak či onak generovány kontextem zájmů a vztahů jednotlivých *národních států*, sledujících především vlastní, nikoli globální zájmy.

Tourainova teorie sociálních hnutí zdůraznila pokles významu instituce státu v transformacích komplexních moderních společností, s tím, že sociální hnutí působí svým jednáním na sociální změnu v různých sférách společenského života a nikoli pomocí státu. Touraine se dotkl otázky *kooptace sociálních hnutí pouze v rámci tradičního schématu politiky v užším smyslu* (v rámci politického systému). Jakmile sociální hnutí vstoupí na platformu politického systému, je kooptováno do stávajícího řádu a dostává se do rozporu s radikální změnou, o níž usiluje. Podobně – nikoli však zcela – poukazuje I. Wallerstein na otázku kooptace jako na historickou zkušenost spojenou s dělnickým hnutím sociální demokracie. Podle Wallersteina vznikla nová hnutí „rezistence proti systému“ kolem roku 1968 především díky nespokojenosti s kooptováním dělnických a socialistických hnutí do politického systému. Po získání politické moci ve státě, začala tato „stará“ hnutí udržovat status quo a zradila myšlenky revoluční změny. To podle Wallersteina rovněž působilo na rostoucí nezáměr o význam státu, či „odvrat od státu“ a od podpory reformních změn. Skepse vůči státu a úpadek jeho legitimacy jsou doprovázeny také růstem nejistot a násilí v soudobém světě [Wallerstein 2000: 262–263].

Podobné závěry Touraina a Wallersteina dokládají význam přesunu váhy od úzkého pojetí politiky směrem k širšímu pojetí, nezabývají se však otázkou nových či alternativních možností a důsledků kooptování nových sociálních hnutí právě v širším poli politického vývoje komplexních společností, v rámci širších kontextů a institucí, než je sféra politické soutěže o moc ve státě. V tomto smyslu se pokusíme o nástin problému kooptace na případu procesu inkorporace, začlenění a integrace environmentalismu v soudobých souvislostech globalizace. Klíčovým pojmem zde bude „ekologická modernizace“ jako široký, pluralizovaný, často protikladný proces.

Rutinizace ekologického proroctví

Ideu kooptace se nyní pokusíme aplikovat na současné procesy integrace protestu a diskuse o ekologické krizi a politice životního prostředí v podobě tzv. ekologické modernizace. Domnívám se, že i v této širší kulturní sféře je možné využívat Weberovy myšlenky o „rutinizaci charismatu“, Paretovo pojetí kooptace jako doplňování mocenské elity, či Bourdieuovský koncept mandarínství.

Životní prostředí bylo poměrně dlouho chápáno jako fyzické *okolí* člověka a jeho sociálního světa, jako mimolidské prostředí v kontrastu s kulturním, vytvořeným sociálním prostředím. Takové pojetí životního prostředí je dnes již překonáno a mluví se o „přírodě uvnitř společnosti a civilizace“ a o tom, že problematika životního prostředí je *sociální problém*. Ekologický diskurz průmyslové civilizace je tedy diskurzem nikoli pouze o životním prostředí, o přírodě – ale je třeba také vidět, jaké sociální cíle a *projekty vznikají* a jsou vytvářeny v souvislosti s problematikou ochrany a péče o *životní prostředí*, ve jménu „ekologizace“ či „zelenání“ společnosti, ekonomiky i politiky. Diskurzy ekologického hnutí se týkají celé řady oblastí života moderní společnosti a vytvářejí totalizující utopie nápravy světa, utopie „o ekologické společnosti“ jakožto „utopie jiného typu univerzalizující kritické vize“ [Alexander 2001: 583].

V mnoha projevech a projektech environmentálního diskurzu můžeme najít *radikální kritiku* průmyslové společnosti. Tzv. environmentalistická hnutí je přesněji možno definovat jako *koalice* různých tendencí – například morálně či esteticky motivovaných, vědecky odborných (např. bio-vědy) a technicistně manažerských (řízení a správa využití zdrojů a surovin). Tyto koalice nejsou nutně založeny na stejných sdílených zájmech, ale spíše na společných, sdílených pojmech – odtud se někdy mluví o tzv. diskurzivních koalicích. Ekologické kritiky soustředěné na prokazování dopadů a důsledků industrialismu na přírodu chápanou jako nevinnou a čistou (morální odsudek nemravné společnosti, která nevidí nezamýšlené důsledky své činnosti), vyvolaly v různých kontextech sociální činnosti celý řetěz programů nových technologií a vědeckého managementu „konzervace přírody“. Vystává otázka, zda ve skutečnosti industriální systém nevyužil ekologické kritiky ke svému zdokonalení na přibližně stejných základech a principech, díky nimž negativní ekologické důsledky vytvořil. Je možno analyzovat systémové změny – zejména v kulturních symbolických kódech, které ukazují na určité posuny v pojetí politického procesu, v jeho systémových principech a cílových či hodnotových orientacích. Odtud lze hovořit o sociální dynamice politiky (a teorie) životního prostředí jako o relativně dlouhodobém procesu, v němž probíhá napětí mezi fundamentální kritikou a snahou o systémovou sebezpřeměnu na jedné straně a kooptací prvků reformní kritiky ke zdokonalování či opětovné legitimizaci systému na straně druhé.

Již M. Weber představil proces rutinizace charismatu jako konfliktní dialektický proces – inovace a rutinizace ve vzájemném napětí (v dějinách náboženství šlo např. o tenze mezi dogmaty a heresí). Inovativní myšlenky a nové vědění v různém kontextu mění svůj smysl, původní revoluční či transcendentální sdělení ztratí či oslabí svůj obsah v kontextu svého překladu do rutinizovaného jazyka byrokratizované procedury a technické institucionalizace, moc proroků přechází v moc kněží [Weber 2001: 183–189].

Evropská environmentalistická tradice protestu je spojena silně s romantismem a kulturní kritikou moderny – po Velké francouzské revoluci byla ovlivněna nostalgii konzer-

vatismu a idealizací venkovské společnosti a kultury stavovské Gemeinschaft. Modernistická kultura industriální společnosti považovala dlouho tuto kulturní kritiku i s ochranou přírody a její čistoty za nepřátelskou silám nezadržitelného pokroku pod vedením vědy a techniky jako hlavním legitimizátorem ekonomického růstu zisků a redistribuce ekonomického bohatství.

Ve druhé polovině 20. století se vedle urbanistických a ochrannářských tendencí objevila environmentalistická občanská hnutí či koalice protestu proti ohrožování přírodních předpokladů lidstva ideově vedená právě příslušníky vědecké obce – jako kulturní elity s velkou prestiží – myšlenky a pojmy ekologie jako vědy o komplexní vzájemné závislosti živých i neživých entit v pozemské přírodě se staly symbolickým kódem nové „post-moderní“ environmentalistické kulturní kritiky či kontrakultury rozvíjené od 60. let. Paradoxně tak věda, jako instituce využívaná k aplikacím v technologiích růstu průmyslové civilizace a jejího bohatství i k legitimizaci celého systému státní hospodářské politiky rozvoje i politiky kapitalistických podniků – stála v čele ekologické kritiky tohoto systému. Proces modernizace narazil na vlastní úspěchy, industriální společnost přerostla ve společnost rizikovou [Beck 1986, 2004], v níž ústředním sociálním konfliktem není pouze redistribuce zisků a blahobytu, ale také distribuce rizik a redistribuce ztrát. Zájmy soukromého zisku stojí proti zájmům veřejného zdraví.

Charakteristikou rizikové společnosti je dialektika moderních byrokratických institucí, které reprodukuji kolektivní hazardy a zároveň je usilovně administrují, přičemž ujišťují veřejnost o své vlastní nezbytnosti a technické odborné způsobilosti při „řízení“ rizik (většinou však až poté, co dojde ke katastrofě a ohrožení je uskutečněno). Moderní instituce k tomuto *rizikovému řízení* využívají ekologické, environmentálně specializované vědecké a technické expertízy, jazyk ekologické kritiky proocetví apokalypsy a varovných předpovědí je integrován a „přeložen“ do jazyka institucionalizovaných systémů a reinterpretován ve smyslu legitimního důkazu o bdělosti a efektivnosti vlastního provozu institucionalizovaných systémů. Ve jménu manažerské pružnosti adaptivní organizace dochází ke kooptacím environmentální kritiky – přitom hlavní očekávání tzv. *ekologické modernizace* je spojováno s přísliby *diskurzivní vnitřní přeměny hlavních moderních institucí*, například reformní změnou jejich hodnot či cílů, která má představovat výsledek „komunikativní racionalizace“ byrokratických systémů.

Mocenská asymetrie a kontrola poznatků: vědění a byrokracie

V reálných kontextech ovšem naděje, vkládané do *komunikativní racionalizace* byrokratických systémů (jak státních tak soukromých podnikových institucí) a do vnitřní přeměny institucí zevnitř, obvykle narážejí na konflikty expertíz mezi sebou a hlavně na častou *deformaci komunikace* jazykem technokratických expertíz. Aktéři nemluvící tímto jazykem jsou procedurálně diskvalifikováni a vyloučeni z dialogu i ze hry vyjednávání. Volání po obecných *pravidlech procedurální rovnosti* kontrastují často s *deformací jazyka* technokraticko-byrokratického kódování komunikace, anebo dialogy končí jako „rozhovory hluchého se slepým“. V byrokraticko-technokratických procedurách se mnohdy skrývá partikularizující zájem, který kontrastuje s veřejným zájmem. Aktéři občanských hnutí narážejí na kontrasty laiků a expertů i na byrokratické rozpory meritorních ofi-

ciálních cílů a cílů skutečných. V administrativním procesu dochází k *oddělování faktů a hodnot*, problémem je často velmi úzká specializace expertů, fakta, o kterých experti diskutují, jsou vyňata či expertně vypreparována z širších hodnotových a kulturních kontextů, odborné diskuse se orientují na „čistě technická řešení“ atd.

Kritikové byrokraticko-technokratických empirických forem ekologické modernizace a kooptace environmentalní kritiky D. Torgerson a R. Paehlke ukázali například, že administrativní sféra obecně (tzn. soukromý byznys a státní správa) je historicky hlavním producentem ekologických problémů [Torgerson, Paehlke 1994]. Jestliže je byrokracie hlavním organizátorem diskuse o jejich řešení, pak dochází k potlačení rozdílných pohledů a k vytvoření *uzavřeného politického procesu* omezujícího otevřenou demokratickou participaci. Dominantním motivem administrativní sféry je integrovat formulace kritiky skutečných problémů rizik a ohrožení jako zelené mimikry k legitimizaci vlastní činnosti.

Paehlke v této souvislosti zdůraznil potřebu zastoupení (*representace*) zájmů všech občanů, kterých se týkají rozhodnutí o životním prostředí. Splnění této podmínky je v praxi často blokováno formálními procedurami legislativy a celkovou formalizací komunikace a participace. Nedostatek informací způsobený tendencí byrokracie k *utajování* – naopak provokuje pochyby a protesty na straně laické veřejnosti. To ovšem ve výsledku ohrožuje samotné byrokracie, jež se dostávají do *pozice normalizátorů rizik a ohrožení a organizované nezodpovědnosti*, která legalizuje ohrožení a má stále rozsáhlejší dopady [Perrow 1981: 198; Beck 1988]. Proto je důležité veřejně komunikovat poznatky o tom, jak a kým jsou ve společnosti *normativně vymezována rizika*.

V praxi fungování institucí je udržována nerovnost – a to také znamená, že neexistuje *stejná šance pro participaci při strategickém rozhodování*. Na jedné straně stojí mocné organizace, transnacionální podniky vybavené zdroji kapitálu a technikami s globálním dosahem – na druhé stojí ti, kdo jsou vystaveni rizikům a dopadům rozhodnutí a jednání. Jednotlivci v populaci jsou vystaveni sociálně vytvářenému kolektivnímu ohrožování a nemohou se k riziku vyjádřit předem. Mocenská nerovnováha narůstá, pokud nedostatečně fungují regulativní mechanismy zavazující kolektivně všechny dotčené a zúčastněné aktéry ke spolupráci při rizikovém rozhodování *ex ante* a neexistují nebo nefungují instituce reprezentující obhajobu práva občanů na zdravé životní prostředí jako na veřejný statek.

Ekologické vědění a politika kulturní změny

Výzva ekologické krize moderní civilizace, utváření ekologického povědomí a konečně sociální percepce a akceptace nové povahy rizika občanskou společností, státem i kapitalistickým soukromým sektorem – to vše bylo posilováno konstrukcí environmentálního *vědění a komunikací* nových poznatků. Nositeli tohoto vědění a komunikace v novém diskurzivním prostoru veřejnosti v průmyslových společnostech globálního Severu a nyní též v zemích globálního Jihu byla především občanská hnutí protestu proti ohrožení životního prostředí. K největšímu rozmachu hnutí protestu došlo v období konce šedesátých a první poloviny let sedmdesátých dvacátého století. Protest náhle zpolitizoval dříve nepolitické otázky fyzického prostředí a vyzdvihl *etické dilema* společností ovládaných ekonomickým růstem, rozdělováním bohatství a masovou spotřebou. Mo-

rální rozhořčení nad ohrožováním lidí, zvířat i rostlin bylo adresnou kritikou samozřejmého a nerefektovaného bezpráví každodenní rutiny fungování systémů industriální civilizace. Moralizace a politizace tzv. neutrální problematiky fyzického prostředí jako technické problematiky – např. konzervace přírody, úspory surovin nebo nápravy škod znečištění – posunula problém z „vnějšku“ dovnitř, do společnosti – a vyvolala potřebu reflexe nejen ekologického komplexního přístupu ke vztahům společnosti a přírody, ale také nezbytnost reflexe fenoménu ekologické krize sociálně-vědními přístupy.

Takto například sociologie, jež původně ekologii chápala jako přírodovědeckou oblast a jen částečně spojovala její některé aspekty s urbanismem a životem ve městech, přešla v pojetí některých autorů (např. K. Eder, U. Beck, A. Giddens ad.) k pojmu *zespolečenštění přírody*. Tento pojem znamená hledisko překonávající dualismus rozporu mezi přírodním a společenským. V globálních sítích kapitalismu je stále patrnější integrace přírodního světa do rámce civilizačních a politických rozhodovacích procesů. Zespolečenštění přírody je zprostředkováno intenzitou sociálního využívání poznatků vědy, vědeckým věděním, technickým využitím a přetvářením přírody a jejích sil v produkci, dopravě, v konstrukci komplexních sociotechnických systémů. Rostoucí význam pro rozvoj sebereflexe moderní společnosti má komunikace vědomí o *vzájemné propojenosti a závislosti* společnosti a přírody, jež se projevuje nikoli jen závislostí společnosti na přírodě – nýbrž stejně tak *narůstající závislostí obyvatelnosti pozemské přírody na společenských institucích*. Environmentalismus jako hnutí protestu a kritické reflexe obecně nastolil novou *diskurzivní formaci* o politice životního prostředí jak v národních společnostech, tak i nadnárodně, v globálním prostoru.

Integrace environmentálního hnutí a politická kultura

Vzniká otázka, co se v soudobých společnostech mění vlivem environmentalismu a jak se jako hnutí mění sám environmentalismus. Byl nakonec environmentalismus úspěšný? A. Jamison chápe sociální hnutí jako fenomén spojující sociální konflikt a kulturní participaci, ekologické hnutí je podle něho hnutím *kulturní změny*. Hnutí je sociálním procesem, jenž chápe cyklicky jako střídání fází: růstu a expanze – stagnace a krize. Participace lidí je ovlivněna kontexty jednání, které autor nazývá „ideálními typy politické kultury“. Politický život definuje jako proces interakce v podobě konfliktu a spolupráce mezi představiteli politických kultur. Interakce jsou kulturním napětím tří typů *politických kultur*: státní-byrokratické, ekonomické-podnikatelské, občanské [Jamison 2001].

Jamison zkoumá *vývoj ekologické diskuse od ochrany životního prostředí ke kulturním transformacím*, kdy se problémy ochrany životního prostředí staly narůstajícím sektorem veřejné politiky a ekologický diskurs napomohl přijetí ekologického vědomí do národních kultur průmyslových společností. Obecnou ideou integrace ekologické péče do všech aspektů sociálního a ekonomického života se stala myšlenka *udržitelného rozvoje*.¹

¹ Jednat udržitelně znamená jednat s ohledem na budoucí generace. „Pro naši generaci může být bilance zdrojů ještě kladná, ale naše děti po nás zdědí už jen ztráty. Aniž hodláme tyto dluhy splácet, vypůjčujeme si ekologický kapitál od příštích generací. Ty nás asi za naše marnotratné způsoby proklejí, neboť nikdy nebudou moci získat zpět, co jim dlužíme. Jednáme tak proto, že si to můžeme dovolit: příští generace nevolí, nemají politickou ani finanční moc, nemohou napadnout naše rozhodnutí“ [Světová komise pro životní prostředí a rozvoj 1991: 20].

Nové slogany zelenání průmyslu a ekologické modernizace nahradily původní rétoriku limitů růstu. Bývalí aktivisté protestního hnutí pravidelně radí soukromému byznysu jak nejlépe vystupovat a demonstrovat svou ekologickou odpovědnost. Environmentalismus pronikl do konstruktivních programů technické, ekonomické a sociální *inovace*. Přístupy předběžné opatrnosti a preventivní principy vyloučení znečištění před jeho vznikem nahrazují řešení *ex post*. Narůstá uvědomění potřeby změn v celé společnosti. Mocenské pozice už neberou environmentalismus primárně jako nebezpečí pro další expanzi industriální společnosti. Ve vládě i v soukromém byznysu začínají mít vliv aktéři, kteří považují péči o životní prostředí za příležitost k podnikání a pozitivní faktor ekonomické obnovy a zisku, konstatuje Jamison obdobně jako M. Hajer, který hovoří o procesu tzv. *ekologické modernizace*.

Proces ekologické modernizace

M. Hajer vidí v procesu ekologické modernizace přímo nový typ environmentální politiky jakožto politiky kulturní. Jejím hlavním cílem má být integrace ekologického povědomí do existujících politických, ekonomických a sociálních institucí. Jde tu především o započítávání nákladů na ekologické poškození (internalizaci) na bázi *cost-benefit* analýzy. Ekologická péče je nyní *manažerským problémem*, jak sladit ekologickou péči a ekonomický růst v rámci tzv. udržitelného rozvoje. Nové pojetí environmentalismu nemá řešit věci *ex post*, nýbrž anticipativně rozhodovat ve smyslu *prevence rizik*. Namísto rozdělování detailních mikroproblémů v popisech dílčích disciplín a institucionalizovaných administrativních orgánů jde nyní o integrovaný přístup všech rezortů vládní politiky. Také průmysl začal víc aplikovat princip předběžné opatrnosti ve své strategii. Stát i průmysl nyní údajně uznaly přírodu jako veřejný statek a nikoli něco, co není ničím. Uznání rozsáhlého ekologického problému širokou akceptací ve společnosti implikuje podle teorie ekologické modernizace praxi širšího *partnerství různých aktérů* environmentální politiky, v níž narostla moc expertních organizací. Změnu vidí Hajer také v tom, že *nejen stát regulačně omezuje podnikání, ale také byznys sám oceňuje ekologické dopady svého podnikání ve smyslu oceňování své vlastní neefektivnosti* a bere ekologii jako výzvu i šanci k *inovaci* organizace, spotřeby, trhu, metod výroby, dopravy aj. Tak se mění smysl ekologické krize z hrozby systému v nástroj jeho *inovace* [Hajer 1988: 24–41].

Na druhé straně je však realitou, že s prohlubováním procesů globalizace se objevují stále nové formy exploatace zdrojů ve světě s tím, jak *nadnárodní podniky usilují o přeměnu snah o udržitelný rozvoj v nové podnikání* a v nové zisky. Zeleně pouze mluvící, ale *de facto* nejednající firmy (jedná se rovněž o velmi častý problém pragmaticky používaných dvojích měřítek v chování globálních korporací tzv. *double standards* podle země či regionu, kde působí) jsou oponovány různými opozičními protesty ve světě. A. Jamison konstatoval, že rostoucí ekologické uvědomění přestalo být zdrojem identity malých kolektivů aktivistů a odborníků a začalo již ovlivňovat celou společnost jako zdroj inspirace, ale zároveň i přes rozšířenou zelenou rétoriku pokračuje úpadek zdraví planety a jejích obyvatel v globálním měřítku [Jamison 2001: 18].

Při hodnocení sociálních procesů úsilí o udržitelný rozvoj soudí Jamison, že tyto procesy vedou ke kulturní a kognitivní transformaci soudobých společností v závislosti na

kontextech politické kultury a usilují o přetvoření diskurzivní, institucionální i vědeckotechnické praxe.

Také M. Hajer ukazuje, že situace soudobých environmentálních konfliktů a debat o politických přístupech, organizačních iniciativách a reformách, má *charakter symbolické „kulturní politiky“*. Hajer rozlišil *starou a novou kulturní politiku životního prostředí*: první se vyznačuje důrazem na státní byrokratické instituce, legislativu a funkčně diferencovaný přístup rozkládání reality životního prostředí do malých oblastí (např. ovzduší, půda, voda).

Od poloviny 80. let se formuje nová politika ekologické modernizace, založená na prosazování akcentu na integrování péče o životní prostředí do většiny existujících, stávajících politických, ekonomických a sociálních institucí, hledá nástroje zakalkulování ekologických škod na základě analýzy nákladů-přínosů (*cost-benefit analysis*). Principem ekologické modernizace je participace jedinců, organizací a států. Dalším principem a sloganem je udržitelný rozvoj jako pragmatický, utilitární most mezi ekonomickým růstem a ochranou životního prostředí. Ekologické škody jsou pak chápány nikoli jako brzda růstu, ale snahy o jejich nápravu jsou využívány jako nový podnět pro růst. Například znečištění se chápe jako důkaz neefektivnosti, výroba čistých technik a ekologických příznivých technických systémů bude stimulovat inovaci metod průmyslové výroby a distribuce, jinými slovy jde o Schumpeterovy „zásadní impulzy udržování kapitalistického motoru v chodu“ [Hajer 1996: 246–249].

Podle Hajera ekologická modernizace přinesla reálnou změnu myšlení o přírodě a společnosti i změnu pojetí environmentálních problémů v kruzích vlád a průmyslu – jako předpoklad strukturování diskurzu s novým *étosem*, podle kterého je *prosté exploatování přírody bez ohledu na ekologické důsledky považováno za nelegitimní*. Změnil se v tomto směru také charakter diskusí o technice a přírodě, nebo jde v podstatě o rozšíření stávajícího sociálního projektu modernizace určovaného primárně dynamikou vědy a techniky? Je tudíž dnešní „ekologická otázka“ následníkem „sociální otázky“, ptá se Hajer [1996: 250]. V soudobých společnostech se však empiricky rýsuje odpověď, v níž ekologický problém doprovází nárůst sociálních nerovností v posledních čtyřech dekádách konce dvacátého a počátku jednadvacátého století. Vzniká komplex vazeb mezi růstem chudoby a ekologickou devastací, mezi zvyšováním nákladů, růstem cen přírodních zdrojů a poklesem ekonomického i sociálního rozvoje.

Diskurs ekologické modernizace, dilema kooptace a spor o politiku životního prostředí

M. Hajer rozlišil několik diskurzivních linií myšlení o environmentálních problémech, přírodě, vědě a technice a společnosti. První z nich soudí, že ekologická modernizace umožňuje *institucionální učení*. Politický konflikt je procesem učení, v němž ekologické hnutí údajně „dozrává“ díky své institucionalizaci a jeho představitelé a zástupci jsou integrováni do systému, aby napomohli vytvoření nových institucionálních forem řešení ekologické krize. Z tohoto pojetí vyplývá v zásadě dosti optimistické přesvědčení reflexí ekologické modernizace a udržitelnosti rozvoje o tom, že *kooptace* environmentálního vědění, uvědomění, etiky odpovědnosti i kritiky environmentálních rizik

umožňuje *nové učení dominantních institucí*, a o tom, že z tohoto procesu vyplyne jejich smysluplná změna.

Hlavním kritériem ekologické modernizace je integrování pojmu příroda do společnosti, nahrazení jejího zvnějšnění (externalizace) jejím integrováním a internalizací v podobě *redefinice přírody jako subsystému společnosti* a integrace ekologické racionality do sociálního rozhodování [Hajer 1996: 251–252]. Podle Hajera vede tato kulturní změna k přeměně myšlení institucí státu a podniku ve smyslu „autopoietické sebeorganizace“, směrem ke koordinaci a centralizaci rozhodování. To vyžaduje také *operacionalizovat jazyk*, pojmy – tak, aby bylo možno rozhodovat o problémech kalkulačním způsobem v podobě oceňování ekologických hodnot v procesech rozvoje, hodnocení technických prostředků k zajištění ekologické kvality, změn ekologických kulturních vzorců lidského chování. Koordinace a centralizace jsou však, jak je dobře známo, tradičním rysem moderních byrokratických organizací (státy a posléze velké podniky) a ekologizace může být jen jednou z dalších oblastí, kterou se byrokracie pokoušejí administrovat. Přesněji řečeno, jde především o to, jak administrativně zvládnout „socializovanou přírodu“ v podobě tzv. nezamýšlených důsledků technicko ekonomického využívání přírody. *Ekologická modernizace je tedy z tohoto hlediska expandováním byrokratizace a může být dobře využita pro opětovnou legitimizaci stávajícího systému jako nová eko-technokratická ideologie.*

Rovněž zmíněná kalkulační redefinice přírody jako subsystému společnosti zároveň kvalifikuje ekologickou modernizaci jako technokratický projekt. Východiskem technokratického pojetí je konstatace, že technika se vymkla lidské kontrole, a že cíle politiky musí být stanoveny elitou odborníků, politiků a vědců, kteří definují problémy a řešení, o nichž se debatuje. Za rétorikou ekologické modernizace se rýsují obrysy technokracie v novém hávu „implementace reálných řešení reálných problémů“.

Antitechnokratická sociální kritika zdůrazňuje v této souvislosti, že ani stát, ani podnik se v podstatě od nových sociálních hnutí ochrany životního prostředí nic nenaučil, ale naopak jim v podstatě šlo o to, jak hnutí spíše potlačit, jak veřejně, tak „represivní tolerancí“: „kritika pak zanikne v kooptování ekologického protestu do úředního legalistického diskurzu“ [Torgerson 1994].

V tomto ohledu tedy nejde o vyzrávání ekologického hnutí a nové učení mocenských institucí, nýbrž o ekologickou modernizaci jako *represivní odpověď* na radikální ekologický diskurz, nikoli však jeho *produkt*. Jakmile je ekologická otázka uchopena mocenskými aparáty, stane se z ní další nástroj jejich ovládnutí každodennosti, zdůrazňují analytické kritické politické ekologie [Gortz 2002: 57; Paterson 2001]. Tato sociální kritika technokracie je i kritikou pojetí „*trvalé udržitelnosti*“ v koncepci Brundtlandové jako pojetí, které ignoruje vlivy sociálních rozporů a sociálních alternativ [Sachs 1993], kdy se zdá, že zelený globalismus chce pod sloganem „*trvale udržitelného rozvoje*“ (sustainable development) integrovat, pohltnout všechny specifické lokální požadavky do globálně sdílené vize budoucnosti v zájmu globálního Severu, a přitom však obavy z *další závislosti* (tentokrát ekologicky udržitelné podle vědecko-manažerského scénáře) na straně globálního Jihu přizívají odpor vůči inkorporaci, usuzuje W. Sachs [1993: 158–161].

V podmínkách soudobé globalizace při prohloubení nerovnosti mezi globálním Severem a globálním Jihem jsou často požadavky *technokratického globálního manažerismu* na trvalou udržitelnost konfrontovány se *sociálními problémy bídy a chudoby*. Západní koncepce environmentalistických hnutí jako hnutí založených na vědě a vědění zpochyb-

ňujících politiku rizika a jeho kalkulace v rámci institucí, které se snaží řídit nejistoty je konfrontována s globálními ekologickými hnutími Jihu, jež stále silněji odmítají globalizující a modernizační kulturní transformace ve jménu tradičních kulturních *domorodých tradic* (hnutí indigenizace) a mnohdy hájí zájmy rolnických skupin a přežití, obživu venkovské populace. V tomto zásadním protikladu Sever-Jih se obráží podstatný *konflikt globalizační situace, jímž je nerovná redistribuce ekologických a sociálních rizik*.

Experti environmentalismu ze Severu zde stojí proti každodennímu zakoušení rizik destrukce životního prostředí v rozvojových zemích. Proti globálnímu ekologickému manažerství stojí více lokální, *místně orientované protesty hnutí domorodců proti sociálně ekologickému bezpráví*. Globalizovaný environmentalismus podle některých analýz spoléhá více na experty „třídy vědění“ a ignoruje sociální cíle *lokální participace* hnutí za environmentální spravedlnost (environmental justice). Podle R. Dwivendiho bude globální ekologická politika nucena respektovat dva reálné problémy. Prvním je zostřování konfliktů Severu a Jihu o zdroje na lokální úrovni v důsledku globalizace trhu, druhým je zostření bojů při vyjednávání o péči o životní prostředí *mezi tržními a politickými aktéry*. Institucionalizace politiky environmentálních rizik by se měla strategicky reorientovat a odborné vědění by mělo více sloužit artikulaci *širších zájmů a práv* občanů ohrožovaných environmentální degradací ve všech lokalitách globálně propojeného světa. Odtud logicky vyplývá nezbytnost *nového propojení při utváření silné politické koalice* mezi environmentalisty a dalšími občanskými sociálními hnutími za lidská a sociální práva, práva žen, etnických skupin a kultur. Příkladem je hnutí za *environmentální spravedlnost*, které spojilo ekologickou péči s lidskými a sociálními právy, participační demokracií sociálně ekologicky udržitelnějšího rozvoje [Dwivendi 2001: 26–28].

Dalším významným argumentem hodnocení pojmu ekologické modernizace je fakt, že ekologická krize je v sociálně kritické linii chápána jako především *krize institucionální* (v tomto smyslu je inspirována i koncepce „organizované neodpovědnosti“ U. Becka). Torgerson a Paehlke například hovoří o obtížnosti řídit Leviathana byrokratických institucí industriální civilizace – konstatuje se nemožnost poučení ze strany dominantních institucí [Torgerson, Paehlke 1994]. Tyto *instituce nemohou řešit problémy, které samy způsobují svým výkonem a chováním i cílovým zaměřením*. Jde o principy efektivity, technické inovace, o technovědní management, procedurální integraci a koordinační řízení. K jakým cílům a zájmům jsou tyto nástroje využívány? Lze věřit, že růst vyřeší důsledky růstu? Je udržitelný rozvoj dalším modelem shora, jenž místo slíbeného dobra přinese zlo? Problémem jsou samy cíle a nestabilita globálního kapitalismu s inovacemi založenými na výměnách zařízení a generací dělníků, a tak představují spíše strukturální limity ekologické modernizace. Planetu nespasí ekologický software, pokud obsahem hry zůstává kapitalistický expanzivismus, konstatuje rovněž jinak spíše optimisticky a konstruktivně naladěný M. Hajer [1996: 255].

Kritika technokracie ukazuje také *roli vědy* v kooptaci – jako vědy, která je ve své převažující většině inkorporována do tohoto technokratického projektu (např. systémová ekologie). Institucionální rámec přírodních a technických věd určuje *rozvoj technik kontroly* nad přírodou a společností a sociální vědy vytvářejí techniky sociálního inženýrství k dosahování předurčených politických cílů. Je třeba více rozvíjet alternativní kontra-expertízu, jak v přírodních vědách, tak ve vědách sociálních (nejde například o to, jak měnit individuální konzumní vzorce, ale o to, jak analyzovat imanentní síly civilizační

apokalypsy). Sem patří také kritika hierarchie a centralizace požadující více demokratické kontroly a voleb v *občanské společnosti* – v rovnováze k moci státu (referenda, právo na informace veřejnosti, decentralizace a samosprávné prvky aj.). Kritika ekologické modernizace jako technokratického projektu připomíná Habermasův koncept kolonizace životního světa systémem a Galtungův (dříve Heideggerův) pojem kolonizování budoucnosti.

A konečně, ekologická modernizace může být chápána také jako *kulturní politika*. V ní jde především o otázku, jakou společnost vlastně chceme? Pojem ekologické krize je chápán jako sociální vyprávění, diskurzivní konstrukce pojmenování problémů a hledání možnosti jejich řešení. Tyto směry vyprávění poskytují *kognitivní mapy orientace sociálního jednání*, přičemž se redukuje a vynechávají některé aspekty skutečnosti a s jinými je manipulováno [Hajer 1996: 256]. V sociálně-vědní reflexi jde o odhalení způsobu, jakým jsou tyto konstrukce využívány a vytvářeny v interakcích diskurzu a takzvané diskurzivní koalice je třeba posuzovat z hlediska zájmů demokratické veřejnosti a sociálních sil stojících v pozadí ekologické modernizace.

Ideálním cílem ekologické modernizace v tomto smyslu je vytvoření *alternativních možností, voleb a scénářů (budoucího) vývoje*. Ekologické diskuse jsou zaměřeny hlavně na sociální vztahy přírody, společnosti a techniky. Jaká představa o těchto vztazích převládá v různých dobách ekologické diskuse – jak se liší jejich kulturní významy v různých kontextech, do jaké míry jsou nevhodně *globalizovány lokální definice* (například obsah vymezený v podmínkách globálního Severu se aplikuje na globální Jih): to jsou otázky, o které jde především v podmínkách současné globalizace světa. Přitom je z hlediska globální spravedlnosti politicky sporné, zda problémy způsobené hlavně Severem se mají řešit převážně v zemích Jihu. Pokud považujeme hnutí životního prostředí za hnutí založené na vědeckých poznatcích, které kritizují politiku rizika a přitom zpochybňují instituce, jež kalkulují rizika a řídí nejistotu, pak jde o *kognitivní zápas, který nelze oddělovat od občanské společnosti a od konfliktních sociálních zájmů a nerovností*. V podmínkách globálního Jihu se toto hnutí konfrontuje nebo spojuje se specifickými cíli tzv. indigenizace, tzn. s hnutími na obranu původních kultur. Tato konfrontace je v praxi často rozporem myšlení a jednání lidí z oblasti vědecké expertízy a lidí, kteří na své kůži zakoušejí poškození životního prostředí a nerovnou distribuci ekologických rizik, která se spojuje s dalšími úrovněmi sociální nerovnosti. Pokud se environmentalismus bude opírat pouze a především o experty z globálního Severu bez ohledu na zájmy přežití lidí Jihu, nebude riziková politika environmentálních hnutí ušetřena „nezamýšlených důsledků“ v podobě *komunikační bariéry lokální spolupráce a participace* mezi globalisty Severu a lokálními cíli inspirovanými hnutími Jihu [Dwivendi 2001: 27]. V důsledku procesů globalizace ekonomiky a trhu dochází ke konfliktům o zdroje především na lokální úrovni, pro ekologické hnutí se stane hlavním problémem právo místních obyvatel na vodu, půdu, lesy, obydlí. Zostření těchto sporů by mělo vést k vyjednávání mezi politickými i tržními aktéry a k adaptaci na normy péče o životní prostředí (včetně udržitelnosti ekosystémové i sociální), akumulované expertní vědění by mělo lépe sloužit zájmům a právům širší občanské veřejnosti. Environmentalistické skupiny by měly ve větší míře než dosud globálně i lokálně spolupracovat s občanskými hnutími za práva etnických skupin, žen, či lokálních kultur. Vzorem by zde mohlo být hnutí za ekologickou spravedlnost, spojující péči o životní prostředí s lidskými právy a demokratizací udržitelného rozvoje [Dwivendi 2001: 28].

Uvedené souvislosti ukazují proto, že není možné univerzalisticky a globálně vycházet z jedné objektivní pravdy – sociální konstruktivismus veřejné diskuse o environmentálních a technologických rizicích je antiobjektivistický, samotné vědecké konstrukce nemohou být jediným východiskem politiky (vědní paradigmatata jsou časově a historicky podmíněna a jsou tedy relativní), jde tudíž o konstrukce omezené kulturními významy, zkušenostmi, politicko-ekonomickými strukturami – každá teorie i *vědecký mýtus* konečně vyjadřuje politické zájmy, kulturní metafory, osobní interakce a profesionální zájmy vyjednávané v zápase o definici, pojmenování světa. Ekologická krize tedy může být chápána jako především diskurzivní realita vytvořená sociálními procesy [Hajer 1996: 258].

V tomto smyslu je třeba konfrontovat jazyk vědy a expertů s jazykem laiků jako dvou rovnocenných způsobů diskutování o ekologických problémech, na cestě k hlubšímu pochopení a více demokratickému a veřejnému vyjednávání variant, které si společnost zvolí. V diskusi již nemusí jít hlavně o ochranu životního prostředí, ale spíše o to, jakou společnost a přírodu chceme. Nemusí jít o pojetí techniky jako imanentního problému, ale také o techniku jako sílu umožňující přeměnu sociálních vztahů mezi přírodou, technikou a společností podle různých cílů a potřeb. Diskuse o životním prostředí pak ztrácí svůj zjednodušující rozměr sporů modernismu a antimodernismu, přičemž výsledkem může být diskuse o obnově společnosti. Pak je cílem diskurzu spíše otázka, jaké techniky zvolit a jak je koncipovat – i otázka, *jak* vhodně zespolečenštvovat přírodu, nikoli ji pouze chránit [Hajer 1996: 260]. A v tomto smyslu také jde o demokratickou diskusi za účasti širší občanské společnosti o tom, jak legitimizovat a organizovat určité zásahy v životním prostředí lokálně i globálně (s uvážením jejich důsledků). V této souvislosti je významná třebas otázka celospolečenského průzkumu, jež opravňuje občany k vlastní iniciativě požadovat změny určité politiky. Přitom jde nikoli o prosazování jednoho úzce definovaného úkolu, ale o hledání rozporů, zjednodušení složitosti a o diskusi o pochopení techniky, přírody a společnosti a budoucích scénářů jejich vývoje a jejich vzájemného působení. Významným cílem diskuse by mělo být také posouzení, jakým způsobem se dochází k novým náhledům na společnost a přitom zkoumat, jaké nezamýšlené potenciály mají určité technologie a jejich aplikace při utváření nových identit. Celkově je přístup kulturní politiky zaměřen k nalézání smyslu soudobé ekologizace rizik modernizace.

Hajer ovšem také přiznává, že ve skutečné dynamice ekologické modernizace dochází – při byrokratických institucionalizacích a inkorporacích kooptujících kritiku environmentálních důsledků modernizace – k „racionalizaci ekologie“, jejíž „sociální efekty jsou v rozporu s původními úmysly environmentálního hnutí“ [Hajer 1996: 261]. Jde tudíž velmi aktuálně o obsah, smysl a cíle ekologické modernizace jako širší možnosti kritické kulturní politiky a o reflexi smyslu a důsledků ekologické krize.

Hajer uvádí kupříkladu tendenci k dalšímu ztechnizování ekologie – v rozvinutých průmyslových zemích i ve strategických plánech velkých nadnárodních firem, v řadách nevládních organizací jako je Greenpeace. Hlavní cíle se týkají eko-industriálních inovací a zájmové koalice dále podporují spojení ekologických problémů s *novým nadšením pro technický rozvoj*. Také nevládní organizace podporují technické projekty podmořských tunelů, zmrazování ohrožených živočišných druhů. Diskuse o ekologických otázkách biotechnologie vede k obhajobě techniky, která prý nespoteřebává příliš zdrojů. Hajer přiznává, že tato technizace ekologie není motivována ekologickým zlepšením, *ale je to*

přeložení sociální a morální problematiky do sféry tržní: a tu se jedná o víru, o interes, podle nichž se jeví ekologizace jako potenciálně nový obrovský trh [Hajer 1996: 264].

Součástí sociální dynamiky ekologické modernizace je také *ekologizace sociálního* – jde tu o problém praxe, založené na přesvědčení o řešení problémů pomocí integrace ekologie do *stávajících sociálních systémů*. Často zde působí sociálně demokratická víra v modernismus a produktivismus. Praxe pak vypadá tak, že „*ekologické*“, jako „eko-dimenze“ či „kapitola“, je přiřazováno – jako pouhý přívěsek, přístavek nejen národních, ale také nadnárodních nebo mezinárodních organizací. Proti tomu se rozvíjí *nový regionalismus a lokalismus*, jako tzv. *ideologie místa*, které jsou někdy podporovány, utvářeny či využívány pravicovými nacionalistickými silami boje „proti globalismu“ (pod heslem „místo proti prostoru“), proti imigraci, jež domněle povede k růstu populace a devastace národního životního prostředí atd.

Konečně, velký politický a etický význam má také tendence *socializovat ekologii* – tj. *spojit diskusi o problémech životního prostředí s diskusí o odpovědnosti, demokracii, sociální spravedlnosti, o roli techniky ve společnosti a o změnách společnosti a existujícího sociálního uspořádání (včetně globálního)*. Právě tento směr by mohl být příslibem budoucí změny celé povahy environmentálního diskurzu a vytvořit tak nový, mnohem *komplexnější* rámec ekologické modernizace, *přesahující fluktuační zájmových koalic a kooptací sledujících bludný kruh zachování relativní inertnosti stávajících struktur a institucí i celého systému*.

Závěr: dilema ekologické politické kultury – mezi kooptováním a reakcí

Výsledkem procesu začlenění a kooptace protestního environmentalismu je podle dosavadních analýz *rozporný proces vznikání ekologické kultury*, působící v politické i ekonomické oblasti. Podle Jamisona musí vznikající *ekologická kultura* bojovat na dvou frontách – proti bohatým a mocným, kteří se snaží nové myšlenky zkomercializovat pro své obchodní cíle – a proti silám odporu zdola, jež mají své dílčí a odlišné cíle a potřeby (např. domorodá hnutí). Tak nastává *dilema mezi kooptací a reakcí*. Jamison podporuje pluralistické a komparativní pojetí technologického rozvoje namísto univerzalistického technokratického, jako pojetí, jež respektuje specifiky příspěvku různých kultur ke globálnímu formování vědy a techniky ve vzájemných interakcích. Vědeckotechnický rozvoj je pak nikoli *lineární difúzí* anebo *technickým transferem* – ale je to *technologický dialog civilizací*, technická změna je multikulturním hnutím idejí a zkušeností, dochází k vzájemnému prolínání nadnárodních a národních kontextů. Pod povrchem sociálních interakcí je ovšem nutno vidět *různé a rozporné kognitivní praxe a sociální zájmy*, včetně působení hlubinných hodnot, mýtů a předsudků, jež formují *epistémé* záměrů jednajících lidí. Analýzy a vytváření vědění jsou pak v podstatě nikoli neutrální, ale zaměřené a *angažované politické intervence* v diskurzivních prostorech [Jamison 2001: 37–38].

Jamison proto *dilema environmentalismu* jako nové (politické) kultury chápe jako proces „zpětného ovládnutí alternativní kultury reziduální formací kultury hegemonní“ – v tomto smyslu se environmentalismus *rozložil a byl inkorporován* do konstruktivních programů technické ekonomické i sociální inovace. Součástí této inkorporace je i *rozpor rétoriky udržitelného rozvoje a skutečné praxe jednání*. Inkorporace a kooptace

environmentalistických myšlenek a osob do vládních i podnikových struktur si vyžádala vytvoření nových administrativních a manažerských *procedur*, ale v praxi vzniká celá řada *rozporů*. Přes rétoriku udržitelnosti ve skutečnosti mnoho západních firem globálního Severu přesouvá např. odpady na globální Jih a pro země Jihu a jejich průmyslový rozvoj to znamená omezení udržitelného rozvoje: tzv. zelenání Severu vede k destrukci životního prostředí na Jihu, a tak dochází k dalšímu prohloubení globální nerovnosti. V politice životního prostředí reálně nefiguruje jedna expertiza, ale mnoho expertiz s pluralitou zájmů, jež ovlivňují vědění – vznikají soutěže vědění a jejich rozpory. Takto lze kupříkladu rozlišovat vědění akademické obce a expertízy komerčních konzultací, jež nejsou kontrolovány akademickými pravidly, nebo rozpor plánovacích strategií zelené produkce a nových forem občanské vědy (tzv. *citizen science*).

Kooptace systémem ovšem především způsobuje *redefinování samotného hnutí*: růst sociálního vlivu jde ruku v ruce s profesionalizací a technokratizací environmentalismu, se změnami v obsahu sdělení v sociální komunikaci, spolu s jejich fragmentací a diferenciací. Diference radikál – reformista vytváří diferencující osu marginalizace – kooptace, občan, laik – profesionál, expert. Takováto klasifikace ovšem podle mého názoru ignoruje anebo stírá složitější skutečnost – a to, že expert či profesionál je zároveň občanem a mimo svoji specializaci také laikem. Jamison dále hovoří o „dialektice environmentalismu“ *mezi fundamentalismem a realismem*, s tím, že čím více lidí je vtaženo kulturním působením do environmentalistického úsilí, tím více je *rozdroben veřejný prostor*, protože působí mnoho různých zájmů, kontextů a životních praxí, jež vstupují do environmentální politiky. To autor ukazuje například na kulturách byznysu a radikálního aktivismu. V politické kultuře byznysu je hlavním cílem *zájem o zisk* a prostředkem je zakomponování ekologického *vědomí odpovědnosti* do marketingové strategie. Tento cíl *profitu a přežití v soutěži* je také hlavním limitem zeleného byznysu. Kooptace či začlenění elementů ekologického hnutí do politické kultury existujícího institucionálního systému se projevuje také *na nevládních organizacích* v jejich stoupající *byrokratizaci*, připomínající spíše podniky, firmy byznysu, než hnutí [Jamison 2001: 145].

V kultuře radikálního aktivismu se projevuje velká diverzita a snaha upoutat na sebe *pozornost veřejnosti a tím též médií*. Podle Jamisona je používán nejasný pojem „zelené veřejné sféry“ ve smyslu existence či neexistence prostoru pro nesouhlasná stanoviska ze strany kritické ekologie vůči společné agendě. Prostory pro souhlas a nesouhlas jsou tedy významnými atributy kultury a politiky diskurzu, přestože se podle Jamisona může zdát, že některé formy protestu proti globalizaci jsou spíše neproduktivní, přičemž ekologické argumenty jsou v jeho rámci podle Jamisona marginalizovány. Podle mého názoru jsou v tomto kontextu tyto argumenty spíše subsumovány pod širší cíle vznikající globální kontextualizací reformulovaných sociálních a lidských práv. Také dnešní ideologie hlubinné ekologie (z níž se prý vytratil původní filosofický obsah i apel „ekosofie“ Arne Naesse) využívaná radikálně extremistickým protestem, je podle Jamisona spíše medvědí službou dalšího prosazování zelené kultury a politiky [Jamison 2001: 149]. Nejsou však takoveto „fundamentalizující“ protesty právě „reakcí na anti ekologické reakce“, tj. reakcí, jež odmítá systémy kooptace v procesech mocenského využívání pojmů udržitelného rozvoje a ekologické modernizace, v nichž dochází k umlčení kritiky prosazování dílčích, privátních zájmů na hazardním managementu zisku, jenž se neohlíží na obyvatele planety?

Také D. Torgerson se obává, že přílišný nebo přehnaně nekompromisní fundamentalismus ekologické resistance může zlikvidovat praktickou hodnotu politického aktivismu v demokratické občanské participaci a oslabit možnosti získat nějaké pozitivní výsledky v politice [Torgerson 1994: 168]. A. Jamison pak výslovně varuje před záměnou „inovativní mobilizace tradic“ za „reakční fundamentalismus tradicionalistické víry“. Je možno souhlasit s Jamisonem, že jak ideologický fundamentalismus radikální zelené víry, tak i kooptační redukce „ekologické modernizace“ na zelený byznys a marketingovou reklamní komercializaci jsou deformacemi reálné praxe environmentální politiky [Jamison 2001: 179].

Na závěr zbývá dodat, že tato reálná praxe mocenského fungování institucí zatím málo přihlíží k důslednému propojení s otázkami, jež vznikají ve sférách veřejnosti a občanské společnosti, to znamená s otázkami *odpovědnosti, demokracie, spravedlnosti, sociální role techniky a systémové změny* společnosti, nejen v rámci národních státních, ale rovněž v rámci globálních. A právě to umožňuje rozkvět uvedených deformací v procesech kooptace. Environmentalismus, jenž vznikl jako hnutí s odlišným charakterem, než měla moderní sociální hnutí, a ve kterém nešlo explicitně o moc ve státě ani o redistribuci bohatství, ale spíše o hlubší kulturní proměny v systémových vztazích moderní společnosti k přírodě – prošel ve svém sociálním a politickém kontextu výraznou proměnou. Cesta od kognitivní mobilizace a participace k institucionalizaci a kooptaci přinesla jak pozitivní formy diskurzivní participace a demokratizace občanské účasti, tak i problémy spojené s deformacemi kooptovaných cílů idejí, poznatků a informací institucionálními systémy – nejen států, ale především organizací byznysu a médií. Přesto však nelze nevidět, že sociální spor o životní prostředí je součástí nekončícího procesu rozšiřování politického procesu, *aktivizace občanské společnosti* a kulturní politiky v odlišných, diferencovaných a sociálně i mocensky nerovných kontextech soudobého světa. V politice životního prostředí se projevují rozpory expertokracie a demokracie, antiekologické reakce zájmových koalic i institucionálních struktur konfrontují fundamentální ekologickou kritiku. Politika udržitelného rozvoje a ekologické modernizace nejsou v reálných kontextech dnešního globálně propojeného a zároveň nerovně strukturovaného světa zdaleka tak univerzálními recepty na společenské transformace, jak by se mohlo zdát v normativní, teoretické či technokraticky chápané rovině.

LITERATURA

- Alexander, Jeffrey. 2001 „Robust Utopias and Civil Repairs.“ *International Sociology* 16 (4): 321–334.
- Beck, Ulrich. 1986. *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp. (české vyd. 2004 Praha: Sociologické nakladatelství).
- Beck, Ulrich. 1993. *Die Erfindung des Politischen*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Beck, Ulrich. 1988. *Gegengifte. Die organisierte Unverantwortlichkeit*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Dwivedi, Raini. 2001. „Environmental Movement in the Global South.“ *International Sociology* 16 (1): 26–38.
- Gorz, André. 1994 „Political Ecology: Expertocracy versus Self-Limitation.“ *New Left Review* 202: 21–35.
- Hajer, Marten. 1998. *The Politics of Ecological Modernization*. London: Sage.
- Hajer, Marten. 1996. „Ecological Modernization as Cultural Politics.“ Pp. 246–256 in Scott Lash, Bronislaw Szerszynski, Bryan Wynne (eds). *Risk, Environment, and Modernity*. London: Sage.
- Mol, Andrea, Daniel Sonnenfeld (eds.). 2000. *Ecological Modernization Around the World: Perspectives and Critical Debates*. London: F. Cass.

- Nash, Kate. 2000. *Contemporary Political Sociology. Globalization, Politics, and Power*. Oxford: Blackwell.
- Jamison, Andrew. 2001. *Making of Green Knowledge. Environmental Politics and Cultural Transformation*. Cambridge: Cambridge UP.
- Paterson, Mathew. 2000. *Understanding Global Environmental Politics*. Basingstoke: Macmillan.
- Perrow, Charles. 1982. *Normal Accidents, Normal Catastrophes. Living with High Risk Technologies*. New York: Basic Books.
- Sachs, Wolfgang (ed.). 1993. *Global Ecology: A New Arena of Political Conflict*. London: Zed Books.
- Světová komise pro životní prostředí a rozvoj. 1991. *Naše společná budoucnost*. Praha: Academia – MŽP ČR.
- Torgerson, Douglas. 1994. „Limits of the Administrative Mind: The Problem of Defining Environmental Problems.“ Pp. 136–170 in Douglas Torgerson, Robert Paehlke (eds.). *Managing Leviathan*. London: Belhaven.
- Torgerson, Douglas, Robert Paehlke (eds.). 1994. *Managing Leviathan*. London: Belhaven.
- Touraine, Alain. 1981. *The Voice and the Eye: An Analysis of Social Movements*. Cambridge: Polity.
- Wallerstein, Imanuel. 2000. „Globalization or the Age of Transition?“ *International Sociology* 15 (2): 262–279.
- Weber, Max. 2001. *Sociologie náboženství*. Praha: Oikumene.

SUMMARY

This study article critically applies the Weberian mechanism of the routinization of charisma onto contemporary processes in developed states and global capitalist network relationships classified by some analysts as ecological modernization.

We should ask what means the systemic integration and co-optation of environmentalist critical challenge to the modern civilization: what is the result of “ecological modernization” – is it innovation and the systemic change, or is it rather new integration and system stabilisation? Co-optation of originally radical critique is exemplified in a framework of institutionalization of environmental discourse as formalised system of bureaucratic rules and technocratic expertise and procedures. The contemporary crisis of the interactions between human society and nature confronts the static image of the bureaucratic administration of the risks as something external and technically manageable.